

ARNOLD KLONCZYŃSKI

Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego

ORCID: 0000-0003-2706-0516

HISTORIA SZKOLNICTWA W POWOJENNEJ POLSCE – ŹRÓDŁA, KIERUNKI I PERSPEKTYWY BADAWCZE

Badania dziejów edukacji mają długą historię. Współcześnie w licznych ośrodkach na świecie są prowadzone wielowątkowe projekty naukowe, bazujące na szerokiej kwerendzie źródłowej, które przynoszą nowe, często bardzo interesujące rezultaty, zmieniające dotychczasowe spojrzenie na różne aspekty życia społeczeństw w przeszłości¹. Przykładem mogą być prace poświęcone znaczeniu nauczania w procesach społecznych, w tym w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego², czy niezwykle ciekawe wnioski dotyczące roli szkolnictwa w systemach kolonialnych i rzeczywistości postkolonialnej, wskazujące na jego duże – w perspektywie historycznej – znaczenie dla przeplądów oddziaływań kulturowych i ich konsekwencji³. Pogłębione studia w omawianej dziedzinie prowadzone są również w Polsce. Zainteresowanie historyków dziejami edukacji w naszym kraju przekłada się na rosnącą liczbę realizowanych projektów badawczych oraz publikacji. Stosunkowo najliczniejsze z nich dotyczą epoki nowożytnej, w szczególności rozwoju szkolnictwa pijarskiego w XVII–XVIII w., gdy inicjowano ważne w polskich dziejach

¹ M. Żaryn, *Polityka historyczna w edukacji w PRL* [w:] *Polityka czy propaganda. PRL wobec historii*, red. P. Skibiński, T. Wiścicki, Warszawa 2009; zob. J. Król, *Kampanie wyborcze w PRL w świetle propagandy szkolnej* [w:] *Wybory i referenda w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014, s. 393–395. Przywoływane w przypisach pozycje bibliograficzne nie stanowią pełnego dorobku badań omawianej problematyki, wskazują jedynie na ich charakter i kierunek. Stanowią raczej egzemplifikację realizowanych projektów badawczych.

² D. Heater, *A History of Education for Citizenship*, London – New York 2004; w języku polskim jest dostępna pozycja omawiająca taki proces w dziejach Skandynawii: G. Szelałowska, *Kaznodzieje, nauczyciele, politycy*, Warszawa 2021.

³ Jedną z nowych pozycji na ten temat to: *Connecting Histories of Education: Transnational and Cross-Cultural*, red. B. Bagchi, E. Fuchs, K. Rousmaniere, New York – Oxford 2014.

reformy kształcenia⁴. Niesłabnym zainteresowaniem cieszą się także badania dotyczące okresu międzywojennego, w którym próby likwidacji analfabetyzmu oraz kształcenie młodych kadr dla gospodarki narodowej doprowadziły do powstania wielu interesujących inicjatyw edukacyjnych⁵. Również prace poświęcone okresowi po 1945 r., rozwijane z różną intensywnością w kilku ośrodkach naukowych, przyniosły poszerzenie stanu wiedzy na temat odbudowy systemu szkolnego po wojnie, a także ograniczeń wynikających z ideologizacji kształcenia, która zaciążyła na rozwoju polskiej oświaty w tym okresie.

Dokonując oceny dotychczasowych kierunków badań poświęconych treściom i organizacji edukacji w latach 1945–1989, a jednocześnie wskazując na uwarunkowania prowadzenia tych prac w przyszłości, chciałbym zwrócić uwagę na kilka kwestii. Pierwszą, a zarazem fundamentalną, jest sposób rozumienia terminu „oświata”. Jest on stosowany dość nieprecyzyjnie i w zależności od perspektywy badawczej nabiera wymiaru pedagogicznego, prawnego, organizacyjnego lub socjologicznego. Powoduje to w konsekwencji poszerzanie lub zawężanie przedmiotu badań. Wincenty Okoń rozumiał ten termin jako „działalność polegającą na upowszechnieniu wykształcenia ogólnego i zawodowego oraz realizowaniu określonych celów wychowawczych dla zapewnienia jednostkom wszechstronnego rozwoju i pomyślnej egzystencji, a społeczeństwu więzi kulturalnych łączących jego przeszłość historyczną z teraźniejszością [...]”⁶. Złożoność tej definicji wskazuje na wieloaspektowość działań edukacyjnych, na które składają się zarówno kwestie organizacyjne, związane z procesem kształcenia, jak i przygotowywanie do pełnienia różnych funkcji społecznych, wyznaczanych przez zadania oświatowe itd. Z perspektywy pedagogicznej oświata jest rozumiana jako ustrukturalizowany system kształcenia, który realizuje całokształt działań organizacyjnych, służących wykształceniu i wychowaniu członków społeczeństwa przez zorganizowany system szkolny (systemowy) lub pozaszkolny. Jednak termin bywa zawężany do sfery prawno-organizacyjnej i wtedy obejmuje część systemu administracji publicznej, która posługuje się regulacjami określanymi jako prawo oświatowe. Niekiedy bywa też umiejscowiony w szerszym kontekście i wówczas w ujęciu prawnym oznacza „zespół przedmiotów, instytucji, zadań oraz reguł służących wykonywaniu funkcji państwa, polegającej na udostępnieniu narzędzi prawnych, ekonomicznych i społecznych, niezbędnych do uzyskania i przekazania wiedzy objętej systemem edukacji na określonych szczeblach”⁷.

Skutkiem tej wielości definicji jest różne ujmowanie obszaru badań historycznych. Z jednej strony oświata, traktowana jako model przygotowania do życia w społeczeństwie, jest analizowana przez śledzenie wizji tegoż społeczeństwa oraz wartości i norm, które w wyniku nauczania powinny przyswoić sobie poszczególne jednostki. Z drugiej

⁴ M. Ausz, *Szkoły pijarskie na Lubelszczyźnie w wiekach XVII–XIX*, Lublin 2006; *idem*, *Odbudowa polskiej prowincji pijarów. Działalność wychowawczo-edukacyjna zakonu w latach 1873–1918*, Lublin 2013; M. Ausz, K. Puchowski, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale pijarskim*, seria „Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje”, Warszawa 2018.

⁵ E. Czepczyńska, *Kształtowanie się jednolitego systemu oświaty w II Rzeczypospolitej*, „Studia Prawnicze KUL” 2016, nr 4, s. 33–51.

⁶ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1998, s. 217.

⁷ K. Gawroński, *Współdziałanie w realizacji zadań oświatowych*, Warszawa 2021, s. 126.

zaś zawężenie omawianego terminu do zagadnień prawno-organizacyjnych sprowadza prace naukowców do poznawania przepisów i struktur szkolnych, w tym modelu przygotowania nauczycieli, wizji programowej, zasad oceniania i egzaminowania, a więc walidacji efektów pracy systemu oświaty itd. w określonym czasie. Obie płaszczyzny są przedmiotem dociekań badaczy w odniesieniu do okresu powojennego i wzajemnie się uzupełniają, ukazując system z odmiennych perspektyw. Próbował je połączyć Jan Szczepański, który rozumiał pojęcie oświaty, jako „wielki kompleks instytucji, organizacji, urzędzeń, wyposażenia materialnego, ale też zbiorowości społecznych, idei czy systemów wartości, które służą przekazywaniu wiedzy o świecie, ludziach i wartościach”, a zarazem jako „stan umysłu członków społeczeństwa, stan wiedzy obywateli, który odzwierciedla się w ich pracy zawodowej i w życiu publicznym”⁸. W rezultacie badania nad historią powojennej oświaty w Polsce to zarówno studia nad strukturą prawno-organizacyjną, jak i ideologią, która zakreślała ramy edukacji rozumianej jako system kształcenia, ale również jako obowiązujący model szkolnictwa⁹. Pojęcia „edukacja”, czyli kształcenie, oraz „szkolnictwo”, rozumiane jako system organizacji nauczania, mieszczą się w zakresie badań nad dziejami oświaty w okresie powojennym.

Kolejną ważną kwestią w omawianych pracach naukowców są charakter i dostępność źródeł do historii szkolnictwa, warunkujące uzyskanie możliwie szerokiego obrazu sytuacji oświatowej w latach 1945–1989. Pierwszą grupą źródeł są akty prawne, zarówno wytworzone przez państwowe instytucje oświatowe na poziomie centralnym, nadającym ramy systemu kształcenia, jak i resortowe, które w obszarze wykonawczym regulowały poszczególne sfery organizacyjne. Należą do nich ustawy i rozporządzenia publikowane w Dzienniku Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz w dziennikach urzędowych resortu oświaty. Znacznie bardziej interesujące są dokumenty odzwierciedlające praktyczne strony organizacji kształcenia, które pochodzą z lokalnych inspektoratów szkolnych, jednostek samorządu terytorialnego, np. odpowiednich wydziałów prezydium rad narodowych wszystkich szczebli, a także urzędów zajmujących się rozwiązywaniem problemów związanych z infrastrukturą, kadrami oświatową itd. Są to przede wszystkim raporty i sprawozdania, niekiedy również zapisy dyskusji prowadzonych na poziomie wojewódzkich, powiatowych i gminnych jednostek samorządowych i administracyjnych, które ukazują rolę oświaty na danym terenie i kwestie wymagające interwencji. Często były to decyzje związane z zakładaniem lub likwidacją placówek, nie tylko szkół, lecz także świetlic, domów dziecka, przedszkoli, domów poprawczych i innych. Były one wyzwaniem organizacyjnym dla władz poszczególnych szczebli, a przy tym wskazują na poziom zrozumienia potrzeb społecznych w poszczególnych regionach. Źródła te wymagają szczególnego warsztatu naukowego od badaczy historii oświaty w powojennej Polsce, obejmującego znajomość rozwoju systemu edukacji w kontekście ekonomicznym, a więc dziejów gospodarczych PRL, w tym kwestii związanych z uwarunkowaniami centralnego planowania i lokalnymi możliwościami wdrażania tych założeń, w szczególności w zakresie rozwoju

⁸ J. Szczepański, *Spoleczne uwarunkowania rozwoju oświaty*, Warszawa 1989, s. 9.

⁹ Zagadnienie to porusza m.in. K. Piękoś, *System oświaty w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, nr 4 (26), s. 518–522.

szkolnictwa zawodowego, planowania rozwoju kadr w poszczególnych gałęziach gospodarki narodowej itd. Pozwala to odnosić się krytycznie do zawartych w nich danych liczbowych i argumentacji związanej z rozwojem lub wygaszaniem poszczególnych form kształcenia oraz opieki nad dziećmi i młodzieżą. Niezbędna jest także pogłębiona wiedza z zakresu historii wychowania, uwarunkowań społeczno-gospodarczych danego regionu oraz kompetencji członków gremiów decydujących o kierunku rozwoju oświaty na danym obszarze. Z tego powodu prace powstające na podstawie wspomnianych źródeł mają charakter interdyscyplinarny, gdyż ukazują kierunki rozwoju systemu nauczania w kontekście ekonomicznym. Badania tego rodzaju umożliwiają także śledzenie migracji ludności w obrębie poszczególnych województw, powiatów czy miast. Pozwalają też zbadać zakres kompetencji kadr zarządzających, odpowiedzialnych za sprawne funkcjonowanie oświaty na poziomie danego obszaru i ich oczekiwań w zakresie efektywności działania systemu szkolnictwa, np. dzięki analizie wyników nauczania czy poziomu osiągnięcia oczekiwanych postaw w wyniku realizowania programów wychowawczych przez poszczególne placówki.

Ważnym czynnikiem wskazującym na kierunek rozwoju oświaty w Polsce są także wystąpienia I sekretarzy KC PZPR oraz innych osób zajmujących najważniejsze stanowiska państwowe. W ich wypowiedziach publicznych oraz dokumentach programowych edukacja zajmowała czołowe miejsce, zarówno z przyczyn propagandowych – ukazania dotychczasowych osiągnięć w zakresie odbudowy i rozwoju kraju, jak i w celu uzasadnienia przyjętych kierunków działania, co jest widoczne w uchwałach rozmaitych plenów, egzektyw, ale także zjazdów partyjnych. Dokumenty te dotyczą m.in. strategii wychowawczej, którą realizowano w powojennej Polsce, rozumianej jako „zbiór przedsięwzięć służących wprowadzeniu pożądanego systemu wartości, forsowanie ideologii wychowawczej oraz rugowanie niechcianych elementów z systemu szkolnego”¹⁰.

Ważną częścią źródeł do dziejów edukacji po 1945 r. są zbiory instytucji nadzoru pedagogicznego, czyli kuratoriów oświaty. Pozwalają one, w miarę stanu ich zachowania, spojrzeć na szkolnictwo z perspektywy zarządczo-kontrolnej¹¹. Często mają charakter syntetyczny i odnoszą się do sposobu funkcjonowania nauczania w danym regionie. Ich wartość jest związana z celem ich tworzenia, a więc planowaniem pracy placówek oświatowych, ich kontrolą oraz nadzorem nad realizacją poszczególnych zadań wyznaczanych przez akty wyższego szczebla. Nierzadko zawierają bogaty materiał statystyczny, który ukazuje rozwój bazy materialnej, tworzenie nowych placówek i warunki ich funkcjonowania. Niezwykle ciekawy jest obraz kwalifikacji kadry pedagogicznej, który wyłania się z tych materiałów, różniący się znacznie w poszczególnych okresach PRL. Materiały te pozwalają również na analizę osiągnięć edukacyjnych i sposobu ich mierzenia na przestrzeni kilku powojennych dekad. Źródła te są cenne również do poznania lokalnych trudności związanych z wdrażaniem zaleceń formułowanych przez organy centralne. Podobnie jak dokumentacja wytworzona na poziomie centralnym oraz przez jednostki

¹⁰ B. Wagner, *Strategia wychowawcza w PRL*, Warszawa 2018, s. 7.

¹¹ M. Pyter, *Prawne zasady funkcjonowania oświaty w Polsce Ludowej*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2015, t. 24, nr 4, s. 112.

samorządu terytorialnego, archiwalia pochodzące z kuratoriów oświaty, ich delegatur oraz inspektoratów szkolnych pozwalają na prowadzenie badań interdyscyplinarnych, dotyczących zarządzania systemem edukacji, a także uwarunkowań gospodarczych, politycznych i narodowościowych, związanych z funkcjonowaniem państwa w tej sferze. Wspomniane wyżej kategorie źródeł są bardzo zróżnicowane, a ich badanie umożliwia uzyskanie wieloaspektowego spojrzenia na funkcjonowanie oświaty w powojennej Polsce. Często ukazują nie tylko perspektywę ogólnokrajową, lecz także regionalną i lokalną, co stwarza dodatkową szansę na porównanie kierunków rozwoju poszczególnych form kształcenia, realizowanych w PRL z uwzględnieniem np. potrzeb rynku pracy czy centralnie planowanego rozwoju poszczególnych gałęzi przemysłu w odgórnie wskazanych rejonach kraju. Kompleksowe badania nad szkolnictwem zawodowym czekają jeszcze na swojego autora¹².

Nie mniej istotne dla poznania dziejów oświaty w PRL są źródła, które ukazują tę problematykę z perspektywy lokalnej, często jednej placówki. Należą do nich szkolne kroniki oraz dokumentacja dotycząca przebiegu kształcenia (dzienniki lekcyjne, protokoły rad pedagogicznych), a więc wszystkie materiały powstałe w szkołach i prezentujące ich życie codzienne. Wymagają one jednak krytycznego aparatu badawczego ze względu na bardzo specyficzny charakter tej dokumentacji, często schematycznej i wynikającej ze sztywnych zasad formalnych. W ich wypadku szczególną uwagę trzeba zwrócić na zrozumienie roli, którą pełniły w życiu szkoły i organów kontrolnych¹³. Zapisy dotyczące postępów w nauce i zachowania uczniów pozwalają na podjęcie studiów nad formalną organizacją systemu kształcenia, a także nad ideologizacją życia codziennego polskiej szkoły po 1945 r. Ten rodzaj źródeł umożliwia również poznanie problemów takich, jak kondycja ekonomiczna społeczeństwa, migracje wewnętrzne, stan zdrowia młodzieży, zainteresowanie sportem, harcerstwem i innymi, oczekiwanymi przez władze sposobami spędzania czasu, jak również alternatywnymi formami organizowania się nastolatków i realizowania ich zainteresowań muzycznych, artystycznych itd. Jest to również znakomity materiał do analizy systemu wychowawczego, stosowanego w badanych placówkach, w tym katalogu nagród i kar oraz innych narzędzi dyscyplinujących uczniów. Jest to obszar badań nad cenioną przez badaczy sferą życia codziennego, uwzględniającego specyfikę danego środowiska – jego kolorytu kulturowego, identyfikacji mieszkańców z regionem czy pielęgnowania lokalnych tradycji, w tym odrębnego dialektu czy gwary¹⁴.

Obraz rozwoju oświaty w PRL nie będzie pełny, jeśli do badań nie zostaną włączone materiały związane z funkcjonowaniem związków zawodowych, zarówno legalnych, jak

¹² Wiele prac naukowych podejmuje tę problematykę, ale nie ujmują jej kompleksowo, zob.: A. Suchowiecka, *System kształcenia zawodowego lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku na łamach „Szkoły Zawodowej”* [w:] *Czasopiśmiennictwo drugiej połowy XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010, s. 145–157; H. Górecka, *System szkolny w Polsce w latach 1973–1993. Szkolnictwo zawodowe, specjalne i wyższe*, Olsztyn 2005.

¹³ U. Wróblewska, *Gromadzenie i ochrona źródeł szkolnych*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2017, nr 37, s. 37–52; P. Goldyn, *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku. Sprawozdania szkolne, protokoły rad pedagogicznych, kroniki szkolne*, Poznań 2019, s. 12.

¹⁴ M. Radziszewska, *Życie codzienne nauczycieli szkół powszechnych w Okręgu Mazurskim w świetle wspomnień i pamiętników*, cz. 1, „Biuletyn Historii Wychowania” 2011, nr 27, s. 71–86.

i nielegalnych, a także organizacji opozycyjnych i ich spuścizny obejmującej czasopisma drugiego obiegu, ulotki, odezwy itp. Wskazują one na postrzeganie roli edukacji w społeczeństwie i różnych problemów związanych z jej organizacją, ukazywanych z różnych perspektyw. Jest to niezwykle interesujący kierunek badań nad krytyczną diagnozą stanu oświaty, sformułowaną przez jej pracowników, czyli nauczycieli, działaczy związkowych czy pedagogów i nad ich postulatami dotyczącymi koniecznych zmian. Wiele głosów niezależnych od władz pochodzi np. z okresu 1980–1982, kiedy to na fali protestów doszło do powstania niezależnego związku zawodowego Solidarność Oświaty i Wychowania, który stał się głosem środowiska pedagogów polskich, domagających się szerokich zmian w systemie nauczania. Wiele cennych prac na ten temat już powstało, ale bogactwo źródeł umożliwia prowadzenie dalszych badań w tym zakresie, uwzględniających także dzieje lokalne¹⁵.

W skład systemu edukacji wchodziły nie tylko placówki szkolne i przedszkolne, lecz także domy dziecka, które stanowiły dla władz duże wyzwanie organizacyjne¹⁶. Podobnie zakłady poprawcze, które formalnie były podporządkowane Ministerstwu Sprawiedliwości, ale ze względu na funkcje wychowawcze (resocjalizacyjne) w odniesieniu do nieletnich, pozostawały w ścisłym związku z systemem oświaty, gdyż przebywająca w nich młodzież podlegała obowiązkowi nauki do uzyskania pełnoletności. Mimo badań, podjętych w tym zakresie przez specjalistów od prawa i resocjalizacji, pozostaje przestrzeń do wypełnienia przez historyków, którzy w szerszym ujęciu mogą przedstawić miejsce tych placówek w systemie kształcenia i ich ewolucję¹⁷. W tym kontekście warto wspomnieć o kolejnych obszarach badawczych, wymagających dalszych analiz. Należy do nich wpływ czynników społeczno-ekonomicznych, warunkujących dostęp do nauki, i związany z nim problem pokonywania barier społecznych, które utrudniały zdobywanie wykształcenia w PRL. Mimo deklaratywnie głoszonej polityki równego i powszechnego dostępu do oświaty w niektórych środowiskach występowały ograniczenia dotyczące jakości oferty edukacyjnej, zarówno formalne, jak i obyczajowe, np. związane z rolami przypisywanymi tradycyjnie w społeczeństwie kobietom i mężczyznom¹⁸. Zauważalne były także nierówności w zakresie dostępności dzieci miejskich i wiejskich do edukacji na poziomie średnim, wynikające np. z różnic finansowych. Zjawisko to spowodowało, że możliwości kształcenia się – ale także wyniki edukacyjne – zostały ukształtowane przez czynniki społeczno-ekonomiczne, takie jak poziom zamożności różnych grup spo-

¹⁵ O zasobach źródłowych do badania tej tematyki zob.: Ł. Grochowski, A. Siekierska, *Wybór źródeł Regionalnej Sekcji Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku z zasobu Archiwum Historycznego Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” [w:] Nauczyciele polscy w przestrzeni zawodowej, społecznej i politycznej lat 1945–1999*, red. A. Kłoczyński, A. Siekierska, Gdańsk 2023, s. 233–238; T. Bochwic, *Narodziny i działalność Solidarności Oświaty i Wychowania 1980–1989*, Warszawa 2000; *Wybór źródeł do historii Solidarności Oświaty i Wychowania*, oprac. J. Żurek, Warszawa 2000.

¹⁶ J. Domańska, *Przemiany organizacyjne domów dziecka w latach 1945–1989*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2009, R. 50, nr 3 (178), s. 139.

¹⁷ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, „Prawo w Działaniu” 2014, t. 19: *Sprawy Karne*, red. M. Mozgawa, s. 206.

¹⁸ A. Zawistowska, *Rozbieżność struktury wykształcenia kobiet i mężczyzn w PRL. Pomiedzy polityką państwa a indywidualnymi wyborami edukacyjnymi*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2015, nr 75, s. 188.

łeczeństwa. Edukacja otwierała możliwości awansu społecznego, ale – mimo deklaracji władz – bariery pozostały¹⁹.

Wspomniane kategorie źródeł umożliwiają dalsze studia nad procesem kształcenia i jego organizacją. Badania poświęcone powojennej szkole jako jednostce organizacyjnej, prowadzone od lat, zaowocowały znaczną liczbą prac przedstawiających struktury systemu nauczania, sieci szkolne oraz warunki materialne ich powstawania i utrzymywania. Jednak opracowania te koncentrują się na poszczególnych regionach (województwach). Natomiast publikacje ujmujące zagadnienie edukacji w perspektywie ogólnopolskiej powstały dawno i straciły w dużym stopniu swoją aktualność lub obejmują zaledwie część problematyki²⁰. Brakuje nowych syntez, uwzględniających wyniki badań szczegółowych, wydanych w ostatnich latach²¹. Nie powstało także dotąd całościowe ujęcie ewolucji szkolnictwa podstawowego, ogólnokształcącego lub zawodowego w PRL. Znacznie bardziej zaawansowane są prace dotyczące nauczycieli, zwłaszcza ich statusu prawnego, przygotowania do zawodu, a także systemu zdobywania i podnoszenia kwalifikacji. Tematyka ta blisko łączy się z zagadnieniami związanymi z ideologizacją nauczania i presją wywieraną na pedagogów w celu nakłonienia ich do wykonywania zadań wyznaczonych przez władze komunistyczne²². Niemniej i w tym przypadku czeka na swojego badacza zadanie usystematyzowania badań szczegółowych i całościowego przedstawienia problematyki organizacji poszczególnych form i poziomów kształcenia nauczycieli w PRL – w tym jego uwarunkowań ideologicznych – oraz oddziaływania tej grupy zawodowej na społeczności szkolne i otoczenie. Zwłaszcza ten ostatni obszar wymaga głębszych studiów, gdyż szkoły pełniły ważną rolę kulturotwórczą. Działo się tak nie tylko w małych ośrodkach, w których (m.in. wokół bibliotek i świetlic) koncentrowało się życie społeczności. Także w dużych miastach, mimo istnienia ważnych instytucji kultury, oddziaływanie placówek edukacyjnych, ich pracowników czy szczególnie aktywnych grup uczniów miało wpływ

¹⁹ M.J. Szymański, *Balans na linie – kilka uwag o polskich reformach oświaty*, „Studia Edukacyjne” 2019, nr 52, s. 52.

²⁰ Z ważniejszych prac należy wymienić: M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978; A. Gładysz, *Oświata – kultura – nauka w latach 1947–1959*, Warszawa–Kraków 1981; A. Świecki, *Oświata i szkolnictwo w Polsce Ludowej*, Warszawa 1968; M. Pęcherski, *Szkoła ogólnokształcąca w Polsce Ludowej*, Wrocław 1970; A. Świecki, *Oświata i szkolnictwo w XXX-leciu PRL*, Warszawa 1975; R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej do roku 1975*, Warszawa 1987; L. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002; M. Michalik, C. Banach, *Polityka edukacyjna Polski Ludowej*, Warszawa 1989; B. Potykała, *Oświata w Polsce w latach 1949–1956*, Warszawa 1992.

²¹ Ukazały się np. interesujące studia regionalne: S. Maciejewski, *Przemiany szkolnictwa ogólnokształcącego w województwie kieleckim 1961–1975*, Kielce 2000; L. Pawelec, *Szkolnictwo podstawowe w województwie tarnobrzeskim w latach 1975–1998*, Kielce 2008.

²² Zob. np.: R. Grzybowski, *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL [w:] Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989). Rozprawy i szkice*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004; Z. Osiński, *Ideologiczne uwarunkowania pracy nauczycieli w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1971–1989*, „Res Historica” 2000, z. 12, s. 69–86; W. Chmielewski, *Obraz nauczyciela PRL w świetle własnych wspomnień*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika” 2015, t. 31, „Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 426, s. 34; Z. Osiński, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec oświaty na Lubelszczyźnie w latach 1944–1989*, Lublin 2013; *Młodzież w opozycji społecznej 1944–1989*, red. M. Kała, Ł. Kamiński, Wrocław 2002; K. Sychowicz, *Marzenia o orle w koronie. Nauczyciele i młodzież Polski północno-wschodniej wobec władzy w latach 1980–1986*, Białystok 2004.

na powstawanie ciekawych zjawisk, jak np. Gdańska Scena Alternatywna, utworzona przez uczniów i studentów z Trójmiasta w latach osiemdziesiątych XX w.²³

Niezwykle ważną grupą źródeł do poznania każdego aspektu funkcjonowania społeczeństwa polskiego po 1945 r. są wspomnienia i relacje. Z subiektywnej perspektywy autorów ukazują funkcjonowanie lokalnych społeczności, indywidualne kariery nauczycieli oraz dalsze losy ich uczniów. Pokazują, że szkoła to autorytety – zarówno te prawdziwe, uznawane w danej społeczności, jak też instytucjonalnie sterowane. Ponadto wspomnienia pozwalają dostrzec faktyczną rolę edukacji w życiu danej społeczności, a także miejsce szkoły w danym środowisku: jej oddziaływanie wychowawcze oraz kreowanie wartości ważnych dla organizatorów systemu kształcenia, a nie zawsze podzielanych przez uczniów, rodziców czy nawet nauczycieli. Do znaczenia źródeł wywołanych nie należy już dzisiaj nikogo przekonywać, a podstawy metodologiczne ich wykorzystania są dobrze opracowane²⁴. W związku z tym, że dotychczasowe badania często koncentrują się na funkcjonowaniu szkoły jako instytucji, a nie dość wnikliwie dostrzegają jej funkcje społeczne, kulturotwórcze i inne, memuarystyka daje olbrzymie możliwości uzupełnienia tego obrazu. Współczesne spojrzenie na edukację nie ogranicza się do badania programów kształcenia, form pracy z uczniami i organizacji placówek oświatowych pod kątem ich ideologicznego oddziaływania na uczniów i nauczycieli, lecz także obejmuje wpływ szkół na życie społeczności lokalnych ze wszystkimi konsekwencjami ich działań instytucjonalnych. Indywidualna i zbiorowa pamięć jest zatem kolejnym obszarem, który łączy się z badaniami dziejów oświaty w okresie powojennym²⁵. Badania te ukazują życie często niewielkich społeczności, ich problemy ekonomiczne, narodowościowe, stosunek do władz itd. Natomiast dorobek historiograficzny w tym zakresie, uwzględniający wiele studiów przypadku, daje szerszy obraz procesów społecznych, które można zaobserwować przez pryzmat historii edukacji²⁶.

Grupa zawodowa nauczycieli również stanowi ważny obiekt dociekań naukowych, opartych na wyżej przedstawionych typach źródeł. Poświęcone im prace mieszczą się w zakresie badań dziejów polskiej inteligencji, ale z różnych powodów wykraczają poza ramy tego nurtu. W intencjach organów nadzoru pedagogzy stawali się realizatorami polityki państwa. Ich rolą było nie tylko kierowanie procesem nabywania wiedzy i umiejętności, lecz także przekazywanie uczniom określonych wartości oraz kształtowanie wśród nich zachowań oczekiwanych przez władze. Rola oświaty polegała m.in. na tworzeniu modelowego patriotyzmu i definiowaniu tego, co znaczyło „być Polakiem”. Wychowywanie młodego pokolenia łączyło się bowiem z obowiązkami wobec narodu i państwa. Naukowcy analizujący to zagadnienie stykali się z kwestiami tożsamości naro-

²³ J. Wąsowicz SDB, *Niezależny ruch młodzieżowy w Gdańsku w latach 1981–1989*, Gdańsk 2012, s. 165.

²⁴ Zob. np.: D. Kałwa, *Historia mówiona w polskich badaniach dziejów najnowszych*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2017, nr 7, s. 163–184; I. Lewandowska, *Wywiad jako technika zdobywania informacji źródłowych w badaniu historii najnowszej*, „Echa Przeszłości” 2004, t. 5.

²⁵ M. Rozmarynowski, *Szkoła polska z lat ofensywy ideologicznej w oświacie (1948–1956) w świetle antologii wspomnień nauczycieli*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2020, nr 43, s. 127–128.

²⁶ R. Grzybowski, E. Gorloff, A. Tomkiel, K. Jakubiak, *Presja światopoglądowa jako wyznacznik relacji władze komunistyczne – nauczyciele w Polsce w latach 1945–1989*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2015, nr 1–2, s. 89.

dowej mieszkańców Polski i wpływu na nią edukacji w różnych okresach, skutkująco- go np. polonizacją członków mniejszości etnicznych. Rola nauczycieli w tym procesie była nie do przecenienia, podobnie jak w przypadku innych działań na rzecz interesów ponadlokalnych, oczekiwanych od tej grupy zawodowej. Dalszych studiów wymaga także funkcjonowanie szkolnictwa mniejszości narodowych w PRL²⁷.

Kolejnym zagadnieniem wymagającym wciąż badań są problemy pedagogów związane z doksztalcaniem się i zdobywaniem przez nich nowych kwalifikacji, a także przyczyny odchodzenia z zawodu²⁸. Podobnie ich stosunek do otaczającej rzeczywistości, w tym problemów społecznych, gospodarczych czy politycznych np. w momentach przesileni w PRL (m.in. w latach 1968 i 1980–1982), które wiązały się z zajęciem przez część z nich postawy opozycyjnej wobec władz. Udział nauczycieli w tych wydarzeniach, a zwłaszcza próba sformułowania przez nich oddolnej diagnozy systemu kształcenia w PRL oraz wskazywania dróg poprawy sytuacji, jest już częściowo znany, ale głównie w kontekście działalności NSZZ „Solidarność”²⁹. Tymczasem postawy te nie musiały się wiązać z działalnością organizacji ogólnopolskiej, lecz były widoczne na gruncie regionalnym czy wręcz tylko w przestrzeni jednej szkoły. Opis procesów, które zachodziły w społeczeństwie w ostatniej dekadzie PRL, jest ważny nie tylko dla poznania stosunku mieszkańców Polski do zachodzących wówczas zmian, lecz także wpływu szkół na sposób myślenia młodzieży o przyszłości.

Zdawano sobie sprawę z tego, że edukacja odgrywała kluczową rolę w kształtowaniu rozwoju i postępu społeczeństwa. Stwarzała też doskonałe warunki do formowania zakresu wiedzy i umiejętności uczniów, szczególnie szkół średnich, ważnych z perspektywy władz PRL. Perspektywa ta obejmowała potrzeby wynikające z wyzwań powojennego rynku pracy: odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych, a potem rozbudowy przemysłu ciężkiego. Realizacja tych zamiarów wymagała odpowiednich kadr, przygotowanych przede wszystkim przez szkoły o profilu zawodowym. Równoległe celem kształcenia było promowanie rozwoju społecznego i kulturowego modelu społeczeństwa w kierunku wyznaczonym przez paradygmat ideologiczny: rozwijanie poczucia wspólnoty, różnorodności kulturowej i odpowiedzialności społecznej w ramach wskazanych przez władze.

Do problemów, które napotykają badacze edukacji w powojennej Polsce, należą także zagadnienia religijne. Dzieje naszego kraju były silnie związane z tradycją katolicką. Fakt ten wpływał na system kształcenia chociażby przez istnienie szkół wyznaniowych. Historycy powinni odpowiedzieć na następujące pytania: W jaki sposób przekonania religijne uczniów i nauczycieli oraz obecność silnych wpływów instytucji religijnych oddziaływały na edukację w okresie powojennym, chociażby w zakresie postaw i prze-

²⁷ Badania takie już podjęto, o czym świadczy np. ważne opracowanie dotyczące Dolnego Śląska: B. Techmańska, *Szkolnictwo mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku w latach 1945–1989*, Łomianki 2018 oraz prace poświęcone poszczególnym mniejszościom, np. R. Drozd, *Szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1944–1989 – próba periodyzacji*, „Rocznik Lubuski” 2004, t. 30, cz. 1, s. 25–37.

²⁸ B. Techmańska, *Niejednoznaczna ocena zawodu nauczyciela w pierwszych latach powojennych Polski Ludowej w świetle wspomnień* [w:] *Nauczyciele polscy w przestrzeni zawodowej, społecznej i politycznej lat 1945–1999*, red. A. Kłonczyński, A. Siekierska, Gdańsk 2023, s. 26–27; W. Szulakiewicz, *Nauczyciel jako przedmiot badań pedeutologii historycznej* [w:] *Nauczyciele. Zasłużeni – niedocenieni – zapamiętani*, Toruń 2018, s. 9–27.

²⁹ T. Bochwic, *Narodziny i działalność...*, s. 17–20.

kazywanych uczniom wartości? Na ile nieobecność religii w szkole publicznej wzmocniła postawy opozycyjne wobec władz i stanowiła o opresyjności rządzących wobec rządzonych? Takich kwestii jest znacznie więcej i dalsze badania dziejów szkoły okresu PRL zbliżą nas do kompleksowego obrazu społeczeństwa polskiego tamtego czasu oraz procesów społecznych, które wówczas w nim zachodziły.

Ciekawym zagadnieniem, o którym warto wspomnieć w końcowej części tej pracy, jest wpływ edukacji szkolnej na obraz przeszłości historycznej, obecny w przestrzeni publicznej PRL. Obraz ten byli uczniowie rozpowszechniali w miejscach zamieszkania, wpajali swoim dzieciom, a także utrwalali w miejscach pracy. Współczesne badania nad uwarunkowaniami tworzenia przekazu dotyczącego przeszłości, trafiającego dzięki stosowanym metodom do odpowiednich grup odbiorców, są bardzo zaawansowane³⁰. Warto przyjrzeć się tej kwestii wykorzystując zarówno dorobek części historiografii, która jest zakorzeniona w amerykańskim modelu *public history*, jak i znajomość współcześnie stosowanych strategii popularyzacji wiedzy. Ten kierunek badań nie dotyczy wprost propagandy szkolnej, lecz raczej powielania stereotypów w życiu codziennym, budowania narracji pełnej heroizmu i wyjątkowego mesjanizmu, przypisywanego Polakom żyjącym w nieodległej przeszłości. Badania nad świadomością historyczną obywateli PRL, szczególnie młodego pokolenia, wymagają spojrzenia z nowej perspektywy.

Z powyższego przeglądu zagadnień wynika, że istnieje potrzeba rozwijania prac naukowych w zakresie historii oświaty w powojennej Polsce, zwłaszcza w obszarach zbadanych do tej pory w niewielkim stopniu. Dostępność nowych źródeł oraz możliwość korzystania z ustaleń dotyczących innych sfer funkcjonowania społeczeństwa PRL sprawiają, że poznanie systemu edukacji, w tym struktury szkolnictwa, wdrażanych modeli edukacyjno-wychowawczych oraz ich rezonowania w społeczeństwie, mogą przynieść bardzo cenne wyniki, zarówno w skali regionalnej (tu badania już są w wielu sferach zaawansowane), jak i ogólnopolskiej. Jednak należy pamiętać, że działalność ta wymaga starannego wyważania oddziaływania różnych czynników politycznych i społeczno-ekonomicznych, które ukształtowały system edukacyjny i jego ewolucję. Czynniki te nie zawsze miały podłoże ideologiczne, czego należałoby się spodziewać, lecz także były refleksem głębszych uwarunkowań kulturowych, w tym narodowościowych i wyznaniowych.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA I OPRACOWANIA

- Ausz M., *Odbudowa polskiej prowincji pijarów. Działalność wychowawczo-edukacyjna zakonu w latach 1873–1918*, Lublin 2013.
- Ausz M., Puchowski K., *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale pijarskim*, seria „Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje”, t. 9, Warszawa 2018.

³⁰ *Historia w przestrzeni publicznej*, red. J. Wojdon, Warszawa 2022.

- Ausz M., *Szkoły pijarskie na Lubelszczyźnie w wiekach XVII–XIX*, Lublin 2006.
- Bochwic T., *Narodziny i działalność Solidarności Oświaty i Wychowania 1980–1989*, Warszawa 2000.
- Chmielewski W., *Obraz nauczyciela PRL w świetle własnych wspomnień*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika” 2015, t. 31, „Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 426.
- Connecting Histories of Education: Transnational and Cross-Cultural*, red. Bagchi, E. Fuchs, K. Rousmaniere, New York – Oxford 2014.
- Czeczpyńska E., *Kształtowanie się jednolitego systemu oświaty w II Rzeczypospolitej*, „Studia Prawnicze KUL” 2016, nr 4.
- Domańska J., *Przemiany organizacyjne domów dziecka w latach 1945–1989*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2009, R. 50, nr 3 (178).
- Drapała K., Kulma R., *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, „Prawo w Działaniu” 2014, t. 19: *Sprawy Karne*, red. M. Mozgawa.
- Drozd R., *Szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1944–1989 – próba periodyzacji*, „Rocznik Lubuski” 2004, t. 30, cz. 1.
- Gawroński K., *Współdziałanie w realizacji zadań oświatowych*, Warszawa 2021, s. 126.
- Gładysz A., *Oświata – kultura – nauka w latach 1947–1959*, Warszawa–Kraków 1981.
- Gołdyn P., *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku. Sprawozdania szkolne, protokoły rad pedagogicznych, kroniki szkolne*, Poznań 2019.
- Górecka H., *System szkolny w Polsce w latach 1973–1993. Szkolnictwo zawodowe, specjalne i wyższe*, Olsztyn 2005.
- Grochowski Ł., Siekierska A., *Wybór źródeł Regionalnej Sekcji Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku z zasobu Archiwum Historycznego Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” [w:] Nauczyciele polscy w przestrzeni zawodowej, społecznej i politycznej lat 1945–1999*, red. A. Kłonczyński, A. Siekierska, Gdańsk 2023.
- Grzybowski R., Gorloff, E., Tomkiel A., Jakubiak K., *Presja światopoglądowa jako wyznacznik relacji władze komunistyczne – nauczyciele w Polsce w latach 1945–1989*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2015, nr 1–2.
- Grzybowski R., *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL [w:] Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989). Rozprawy i szkice*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004.
- Heater D., *A History of Education for Citizenship*, London – New York 2004.
- Historia w przestrzeni publicznej*, red. J. Wojdon, Warszawa 2022.
- Kałwa D., *Historia mówiona w polskich badaniach dziejów najnowszych*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2017, nr 7.
- Król J., *Kampanie wyborcze w PRL w świetle propagandy szkolnej [w:] Wybory i referenda w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014.
- Lewandowska I., *Wywiad jako technika zdobywania informacji źródłowych w badaniu historii najnowszej*, „Echa Przeszłości” 2004, t. 5.
- Maciejewski S., *Przemiany szkolnictwa ogólnokształcącego w województwie kieleckim 1961–1975*, Kielce 2000.
- Michalik M., Banach C., *Polityka edukacyjna Polski Ludowej*, Warszawa 1989.
- Młodzież w oporze społecznym 1944–1989*, red. M. Kała, Ł. Kamiński, Wrocław 2002.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1998.

- Osiński Z., *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec oświaty na Lubelszczyźnie w latach 1944–1989*, Lublin 2013.
- Osiński Z., *Ideologiczne uwarunkowania pracy nauczycieli w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1971–1989*, „Res Historica” 2000, z. 12.
- Pawelec L., *Szkolnictwo podstawowe w województwie tarnobrzeskim w latach 1975–1998*, Kielce 2008.
- Pęcherski M., *Szkoła ogólnokształcąca w Polsce Ludowej*, Wrocław 1970.
- Pęcherski M., Świętek M., *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978.
- Piękoś K., *System oświaty w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, nr 4 (26).
- Potykała B., *Oświata w Polsce w latach 1949–1956*, Warszawa 1992.
- Pyter M., *Prawne zasady funkcjonowania oświaty w Polsce Ludowej*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2015, t. 24, nr 4.
- Radziszewska M., *Życie codzienne nauczycieli szkół powszechnych w Okręgu Mazurskim w świetle wspomnień i pamiątek*, cz. 1, „Biuletyn Historii Wychowania” 2011, nr 27.
- Rozmarynowski M., *Szkoła polska z lat ofensywy ideologicznej w oświacie (1948–1956) w świetle antologii wspomnień nauczycieli*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2020, nr 43.
- Stępnik A., *Historia zamknięta w podręcznikach. O teoretycznych i metodologicznych problemach konstruowania obrazów przeszłości w edukacji historycznej*, „Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne” 2011, t. 2.
- Suchowiecka A., *System kształcenia zawodowego lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku na łamach „Szkoły Zawodowej”* [w:] *Czasopiśmiennictwo drugiej połowy XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010.
- Sychowicz K., *Marzenia o orle w koronie. Nauczyciele i młodzież Polski północno-wschodniej wobec władzy w latach 1980–1986*, Białystok 2004.
- Szczepański J., *Społeczne uwarunkowania rozwoju oświaty*, Warszawa 1989.
- Szelągowska G., *Kaznodzieje, nauczyciele, politycy*, Warszawa 2021.
- Szuba L., *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002.
- Szulakiewicz W., *Nauczyciel jako przedmiot badań pedeutologii historycznej* [w:] *Nauczyciele. Zasługi – niedocenieni – zapamiętani*, Toruń 2018.
- Szymański M.J., *Balans na linie – kilka uwag o polskich reformach oświaty*, „Studia Edukacyjne” 2019, nr 52.
- Świecki A., *Oświata i szkolnictwo w Polsce Ludowej*, Warszawa 1968.
- Świecki A., *Oświata i szkolnictwo w XXX-leciu PRL*, Warszawa 1975.
- Techmańska B., *Niejednoznaczna ocena zawodu nauczyciela w pierwszych latach powojennych Polski Ludowej w świetle wspomnień* [w:] *Nauczyciele polscy w przestrzeni zawodowej, społecznej i politycznej lat 1945–1999*, red. Kłonczyński A., Siekierska A., Gdańsk 2023.
- Techmańska B., *Szkolnictwo mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku w latach 1945–1989*, Łomianki 2018.
- Wagner B., *Strategia wychowawcza w PRL*, Warszawa 2018.
- Wąsowicz J., *Niezależny ruch młodzieżowy w Gdańsku w latach 1981–1989*, Gdańsk 2012.
- Wroczyński R., *Dzieje oświaty polskiej do roku 1975*, Warszawa 1987.

- Wróblewska U., *Gromadzenie i ochrona źródeł szkolnych*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2017, nr 37.
- Współdziałanie w realizacji zadań oświatowych*, red. K. Gawroński, J. Barszczewski, M. Dutka-Mucha, B. Zajda, Warszawa 2021.
- Wybór źródeł do historii Solidarności Oświaty i Wychowania*, oprac. J. Żurek, Warszawa 2000.
- Zawistowska A., *Rozbieżność struktury wykształcenia kobiet i mężczyzn w PRL. Pomiędzy polityką państwa a indywidualnymi wyborami edukacyjnymi*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2015, nr 75.
- Żaryn M., *Polityka historyczna w edukacji w PRL [w:] Polityka czy propaganda. PRL wobec historii*, red. P. Skibiński, T. Wiścicki, Warszawa 2009.

Historia szkolnictwa w powojennej Polsce – źródła, kierunki i perspektywy badawcze

Badania dotyczące rozwoju szkolnictwa w Polsce po 1945 r., rozwijane z różną intensywnością w kilku ośrodkach naukowych, przyniosły poszerzenie stanu wiedzy o jego odbudowie, a także o ograniczeniach wynikających z ideologizacji kształcenia, która zaciążyła na rozwoju polskiego systemu edukacji w tym okresie. Z jednej strony historycy badają funkcjonowanie oświaty rozumianej jako model przygotowania do życia w społeczeństwie przez ukazanie wizji społeczeństwa oraz panujących w nim lub postulowanych wartości i norm. Z drugiej strony rozumienie terminu „oświata”, zredukowane do zagadnień prawno-organizacyjnych, ogranicza część opracowań do analizy podstaw prawnych i struktur szkolnych na przestrzeni określonego czasu, w tym modelu przygotowania nauczycieli, programów nauczania, systemu oceniania i egzaminowania, a więc walidacji efektów pracy itp. Podstawą tych badań są akty prawne wytworzone przez państwowe instytucje oświatowe zarówno na poziomie centralnym, nadającym ramy systemowi kształcenia, jak i resortowym. Źródła te wymagają szczególnego warsztatu od badaczy podejmujących tematykę historii oświaty w powojennej Polsce, pozwalającego krytycznie odnosić się do zawartych w nich danych liczbowych i argumentacji. Wymagają również pogłębionej wiedzy z zakresu historii wychowania, poznania uwarunkowań społeczno-gospodarczych danego regionu oraz kompetencji członków gremiów decydujących o kierunku rozwoju oświaty na danym obszarze.

Badania nad historią edukacji muszą uwzględniać wpływ różnych czynników społeczno-ekonomicznych na nauczanie oraz ukazywać oddziaływanie szkół na życie lokalnych społeczności. Trzeba również kompleksowo zbadać społeczność nauczycieli oraz ich wpływ na poziom świadomości historycznej Polaków.

SŁOWA KLUCZOWE

historia szkolnictwa w PRL, polityka i edukacja

History of Education in Post-War Poland – Sources, Trends and Research Perspectives

Research on the evolution of education after 1945, developed with varying intensity in several research centres in Poland, has brought about a broadening knowledge about the reconstruction of the school system, but also about the limitations resulting from the ideologisation of education, which weighed on the development of Polish education in this period. On the one hand, historians attempt to examine the functionality of education as a model of preparation for life in society by tracing the vision of society and the values and social norms that a community would adopt as a result of education. On the other hand, a narrowing understanding of the term education to legal and organisational issues amounts to an analysis of the legal basis and construction of school structures over a certain period of time, including the model of teacher preparation, the curricular vision, the construction of a system of assessment and examination and thus the validation of the effects of the educational system and so on. The sources that form the basis of this research are legal acts both produced by the state educational institutions at the central level, providing the framework of the education system, and at the departmental and local level. These sources require special skills from researchers dealing with the history of education in post-war Poland allowing them to critically refer to the figures and arguments contained therein. They also require an in-depth knowledge of the history of education, knowledge of the socio-economic conditions of a given region and the competence of the members of the bodies deciding on the direction of educational development in a given area. Studies on the history of education must take into account the influence of various socio-economic factors and to show the impact of schools on the life of their local communities with all the consequences of the institutional operation of these institutions. They have to also comprehensively examine the professional group of teachers and their influence on the level of historical awareness of Poles.

KEYWORDS

history of education in the Polish People's Republic, policy and education

ARNOLD KŁONCZYŃSKI – historyk, doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Gdańskiego. Specjalista z dziedziny historii Szwecji, stosunków polsko-szwedzkich i dziejów Polonii w Skandynawii w XX w. oraz historii szkolnictwa, dziejów wyższych uczelni na Pomorzu, a także z zakresu dydaktyki historii. Autor ponad 70 publikacji naukowych, w tym monografii: *Stosunki polsko-szwedzkie w latach 1945–1956* (Gdańsk 2007); *My w Szwecji nie porastamy mchem... Emigranci z Polski w Szwecji w latach 1945–1980* (Gdańsk 2012); *Zarys współczesnych międzynarodowych stosunków politycznych i gospodarczych* (Gdańsk 2011) i kilku książek współredagowanych, m.in.: *Nauczyciele polscy w przestrzeni zawodowej, społecznej i politycznej lat 1945–1999*, red. A. Kłonczyński, A. Siekierska (Gdańsk 2023); *Polsko-*

-skandynawskie stosunki kulturalne, naukowe i polityczne od XVI do XX wieku, red. A. Kłoczyński, G. Majewska (Gdańsk 2021); *Dzieje przedstawicielstw Królestwa Danii w Gdańsku i Gdyni*, red. A. Kłoczyński, P. Paluchowski (Pelplin 2019).

ARNOLD KŁONCZYŃSKI – historian, PhD with habilitation [Polish: *dr hab.*], professor at the University of Gdańsk. A specialist in the history of Sweden, Polish-Swedish relations and the history of the Polish diaspora in Scandinavia in the 20th century, along with the history of education, the history of universities in Pomerania, as well as in the field of didactics of history. Author of over 70 scientific publications, including the monograph: *Stosunki polsko-szwedzkie w latach 1945–1956* [Polish-Swedish relations in the years 1945–1956] (Gdańsk 2007); *My w Szwecji nie porastamy mchem... Emigranci z Polski w Szwecji w latach 1945–1980* [We in Sweden gather no moss... Emigrants from Poland in Sweden in the years 1945–1980] (Gdańsk 2012); *Zarys współczesnych międzynarodowych stosunków politycznych i gospodarczych* [Outline of contemporary international political and economic relations] (Gdańsk 2011) and several co-edited books, including: *Nauczyciele polscy w przestrzeni zawodowej, społecznej i politycznej lat 1945–1999* [Polish teachers in the professional, social and political space of 1945–1999], ed. A. Kłoczyński, A. Siekierska (Gdańsk 2023); *Polsko-skandynawskie stosunki kulturalne, naukowe i polityczne od XVI do XX wieku* [Polish-Scandinavian cultural, scientific and political relations from the 16th to the 20th century], ed. A. Kłoczyński, G. Majewska (Gdańsk 2021); *Dzieje przedstawicielstw Królestwa Danii w Gdańsku i Gdyni* [History of the representatives of the Kingdom of Denmark in Gdańsk and Gdynia, ed. A. Kłoczyński, P. Paluchowski (Pelplin 2019).